

JAKAB István

Nyelvművelésünk múltja, jelene, jövője*

A rendelkezésemre álló idő alatt csak vázlatosan foglalkozhatok a témával. Mivel a jelen sok égető kérdést vet fel, a múltat csak olyan mértékben érintem, hogy egyrészt hozzávetőleges képet adjak róla, másrészt a jelen problémái ne légüres térben lebegjenek előttünk. Ami meg nyelvművelésünk jövőjét illeti: erről legfeljebb a saját véleményemet fejthetem ki, amely egyezik számos magyar nyelvművelő véleményével, de korántsem azonos azokéval, akiknek nagyobb része nem gyakorlati nyelvművelést végez, hanem elméleteket gyárt, elsősorban arra nézve, hogyan kellett volna ezt a munkát végezniük a nyelvművelőknek, illetve alkudozik a normák kérdésében – egyelőre anélkül, hogy valamiféle konkrét kutatási eredményeket tett volna az asztalra. Változnak az idők, s velük együtt mi is – ez a megállapítás a nyelvművelőkre is érvényes. Szerénytelenség nélkül állíthatom, most már mi is okosabbak vagyunk, mint harmincnyolc évvel ezelőtt, és sok mindent másképp csinálunk. Elismerjük, hogy kezdetben sötétben tapogatóztunk, akkor ugyanis nem volt sem idő, sem szervezeti lehetőség a nyelvművelés elveinek megalkotására, megvitatására, hanem dolgoznunk kellett: harcolnunk a hibák ellen elvek nélkül is, de nem elvtelenül, hiszen azt az elvet mindig vallottuk és szem előtt tartottuk, hogy a hibák ellen, ne pedig a hibázók ellen küzdjünk. Hol lett volna lehetőség valamiféle nyelvművelési elvek létrehozására abban a Csehszlovákiában, amelyben éppen csak polgárjogot kapott még a magyar szó – de csupán bizonyos tevékenységek szűk területein –, s ahol nyelvművelő sem volt, csak hiba, a hibák tömkelege. S a hibák

* Elhangzott a Kazinczy-napok előadásaként Kassán, 1994. március 17-én.

tömkelege a többségi nyelv hatása folytán zúdult ránk. Azt hiszem, minden szemléltetésnél többet mond helyzetünkről az a tény – s ezt miért ne árulnám el önöknek? –: Karol Bacílek, Szlovákia Kommunista Pártjának első titkára szemrehányást tett Lőrincz Gyulának és más magyar kommunista tisztségviselőknek azért, hogy nem törődnek a magyar nyelvhasználattal, hagyják, hogy az itteni magyarok szinte érthetetlen keverék nyelven beszéljenek... Csak ezután mertek a hazai magyar „pártfejesek” a magyar nyelv ügyével is foglalkozni; most már mintegy pártutasításra vagy legalábbis -bátorításra adtak helyet a magyar lapok nyelvművelő cikkeknek is – ha ugyan voltak ilyenek. Mert a másik nagy baj az volt, hogy a feladat sok volt, a segítő kéz azonban kevés. A hazai nyelvművelés – kimondhatjuk nyugodtan – ösztönös volt. Fuldokoltunk a szlovák ún. kölcsönszavakban és tükörszókban. A szocialista rendszer új fogalmai szinte elárasztottak bennünket, a szlovák szavak révén váltak köztünk ismertté, s ezek jó része vagy szlovák néven (elsősorban az élőbeszédben), vagy tükörfordításban terjedt el. Ha arra gondolunk, hogy a Magyarországgal való kapcsolat sem volt olyan intenzív, mint ma, a tömegtájékoztató sem állt a fejlettség mai fokán, az intézményes kulturális lehetőségek sem voltak a maiakhoz hasonlóak, akkor talán el tudják képzelni a fiatalabbak is az akkori elszigeteltségünket. Még álmunkban sem gondoltunk arra, hogy egyszer ennyi előadót hívhatunk meg Magyarországról és a magyar kisebbségi területekről, mint ma. Nyelvművelésünk tehát nagyon ösztönös volt, és a szókinchasznalet problémáira korlátozta tevékenységét, esetleg bizonyos nyelvi pongyolaságokkal foglalkozott. Csak az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején figyeltünk fel a magyar szavak idegenes szerkezetbe állításának terjedésére (a pedagógusok az iskolán tanítanak); a szlovákos vonzatok szaporodására (az előadó valamilyen témára ad elő; a férfi megnősül valakivel; hívok a barátomnak telefonon stb.). Hogy aztán ezt ma ki milyen veszélyesnek tartja, az más kérdés, mi mindenesetre nem tartottuk kívánatosnak ezt a hatást, s őszintén kijelenthetem: én ma sem tartom.

Ami a nyelvművelők személyét illeti: Orbán Gábor írt néhány nyelvművelő cikket az ötvenes években; magam az ötvenes évek derekán kezdtem ilyen írásokat megjelentetni; majd Mayer Judit, Morvay Gábor, Kapás Ferenc, Szabómihály Gizella, Hasák Vilmos s nemrégőtől Lanstyák István következett a sorban. Sajnos az idősebb Orbán Gábor már régebben elment a minden élők útján, a kassai Kapás Ferenc korán elhunyt, Morvay Gábor és Hasák Vilmos abbahagyta ezt a tevékenységet. Nem nehéz tehát kiszámolni, hogy – az egy-egy cikket alkalmilag megíró

szerzőket nem számítva – összesen négyen vagyunk. Miért nem nevelünk ki utódokat? – teszik fel sokszor a kérdést. Szolgáljon mentségemre, hogy én megpróbáltam! Számos végzős hallgatóm írt lapértékelő szakdolgozatot a magyar tanszéken, nyelvüvelő cikket is valamelyik lapunkba. De amikor látták, mennyi vizsgálódásra és aprómunkára, mennyi igényességre van szükség egy rövidebb cikk elkészítéséhez is, s mennyi melléfogási veszély leselkedik még a gyakorlottabb szerzőkre is, bizony nem kaptak tartósabban kedvet ehhez a tevékenységhez. S a terhes pedagógiai pálya – családi gondokkal megtételezve – nemigen alkalmas munkakör a nyugodt kutatást, elmélyülést igénylő munkához.

1967-ben rendeztük meg először a Kazinczy-napokat, s utána kezdett szervezettebb formát ölteni nyelvüvelésünk. A Csemadok nyelvi szakbizottsága, majd az ebből 1969-ben létrejött Csehszlovákiai Magyar Nyelvüvelő és Nyelvjáráskutató Társaság, amely 1972-ben a Csemadok akkori vezetőinek nyomására – természetesen az akkori ún. konszolidációs politika követelményeinek szellemében – szinte észrevétlenül nyelvi szakbizottsággá alakult vissza, szervezte és irányította a nyelvüvelő tevékenységet – manőverezve a politikai korlátok között. Munkánkhoz az akkor vendégtanárként Pozsonyban működő Deme László nyújtott felbecsülhetetlen szakmai, s olykor taktikai segítséget is. A szakbizottságnak három (a nyelvi ismereteket terjesztő, továbbá a sajtónyelvi és terminológiai, valamint az iskolai nyelvi nevelési) csoportjában folyt nyelvüvelő munka. Akkoriban sokat segített nekünk nagyobb cikkek írásával Zeman László, s az azóta más nyelvi területen működő Zsilka Tibor is. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az *Új Szó*, *A Hét*, a rádió magyar adása, újabban (1994-től kezdve) a *Szabad Újság* nyelvi rovatot rendszeresített; sajnos a rendszerességből több helyen – például az *Új Szóban* – rendszertelenség lett. Az *Irodalmi Szemle* is többször közölt cikkeket, tanulmányokat nyelvhasználati és nyelvüvelő témáról. Deme László nemcsak gyakorlati segítséget nyújtott nekünk, hanem elméletit is: *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról* című könyvével, amelyet a Madách Könyvkiadó 1970-ben jelentetett meg. A szerző több fontos, nyelvüvelésünket érintő kérdést tisztázott benne, s ő volt az első, aki nyelvüvelésünk feladatait meghatározta.

A nyelvhasználat problémái iránt nagy ugyan az érdeklődés, de ez az érdeklődés passzív. Az emberek nagy része – különösen a sajtó dolgozóinak bizonyos hányada – érdeklődik ugyan a nyelv helyes használata iránt, de még a képzetettebbeket sem igen lehet az aktív nyelvüvelés ügyének megnyerni, illetve keveset közülük. E kevés kivétel közül hadd

említem meg Csuka Gyulát, aki már évek óta eredményesen vezeti terminológiai csoportunkat, az egykori nyelvi szakbizottság helyébe lépő Csehszlovákiai, illetve most már Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társaságának terminológiai munkacsoportját, és szívügyének tekinti a szótár-szerkesztési munkálatokat is.

A lapok szerkesztőségeitől, de főként munkatársaitól többet vártunk a rendszerváltás után, mint amennyit nyújtanak. Kihullottak a szerkesztőségekből a „népbiztosok” szerepét betöltő munkatársak, akiknek az volt az „érdemük”, hogy párttagok voltak, de mivel semmihez nem értettek, mások dolgoztak helyettük és rájuk. Őszintén ki kell jelentenem, hogy ezek a szerkesztők legalább óvakodtak a nyelvi hibák elkövetésétől; tartottak attól, hogy ha durva hiba csúszik valaki cikkébe, őket mint felelősöket is elmarasztalják a pártilletékesek. Ezért segítségünkre voltak olyan akciók végrehajtásában, mint például a *brigád* szó szlovák jelentésekben való használatának az elkerülése (más kérdés az, hogy egyes szerkesztők inkább le sem írták a *brigád* szót, csak hibát ne kövessenek el); továbbá a *hnb, jnb, knb, efsz* stb. közfőnévi betűszavak szlovákos, tehát *HNB, JNB, KNB, EFSZ* stb. helyesírásának a lapokból való kiszorítása. Tudtuk ugyan, hogy máról holnapra nem változhat meg minden a fordulat után, hiszen az új, képzetesebb munkatársaknak meg kell ismeriük a nyelvhasználat sok buktatóját, hogy elkerüljék a hibákat, de azt vártuk, reméltük, hogy négy-öt éven belül nemcsak tartalmilag, hanem nyelviileg is sokat változik majd lapjaink arculata. S a szabad véleménynyilvánítás valóban fokozta az újságírók alkotókedvét: többet írnak, mint a cenzúra időszakában. A baj csak az, hogy a „bő termés” létrehozásához szükséges alkotómunka olykor mind tartalmi, mind nyelvi szempontból nélküli a gondosságot, pontosságot. Sajnos ott még az eltelt idő után sem tartunk, hogy minden újságírónk megfelelő módon – és felelősséggel – tudjon bánni a nyelvvel; és, sajnos, már ott sem, hogy legalább az olvasószerkesztők – az íteni szóhasználat szerint: lektorok – kijavítsák még a kéziratokban a súlyosabb nyelvhelyességi és helyesírási hibákat. Erre a lektori intézményre ma is szükség volna, mert a demokrácia csak a szabad véleménynyilvánítást teszi lehetővé, de az újságírók nyelvi ismereteit nem gyarapítja. Sajnos, több szerkesztőségben – anyagi okokból – felszámolták vagy elsorvasztották a lektori intézményt.

Hogy nyelvművelésünk szervezésének és irányításának mai problémáit megértsük, kénytelenek vagyunk visszatekinteni a magyarországi nyelvművelés múltjába. A második világháború után egy olyan jellegű nyelvművelés bontakozott ki, amely azt igyekezett elérni, hogy a nyelv

használói a nyelv birtokosainak érezzék magukat, s felébredjen bennük a nyelvi igényesség iránti érdeklődés. Lőrincze Lajos, aki ennek a mozgalomnak élére állt, *pozitív nyelvművelésnek* nevezi ezt a fajta nyelvművelést, amely tilalomfák állítása, az idegen nyelvi elemek irtása helyett a nyelvi műveltség emelésével akarja a helyes nyelvhasználat kérdését megoldani (Lőrincze 1953a:15). Hangsúlyozza, hogy a nyelvművelés nem a nyelvért van, hanem – mint maga a nyelv is – az emberért, a társadalomért (uo. 156), ennek alapján az *emberközpontú nyelvművelés* nevet kapta ez a tevékenység.

Ám később ez a tetszetős és helyesnek látszó nyelvművelési irányzat az útkeresés időszakába jutott. Bárcki Géza akadémikus *Nyelvművelésünk* című cikkében (1971:609) így fejt ki véleményét erről az irányzatról: „A nyelvünk ápolása körül szorgoskodók büszke öntudattal emlegetik, hogy elsöpörték az álszabályokat, ledöntötték a hamis tilalomfákat. A hamis tilalomfák döntögetése helyes, hiszen ezek csak akadályozzák a tisztánlátást, a józan ítéletet. Ámde vannak helyes tilalomfák is, ezeket nem döntögetni, hanem erősíteni kell.” Majd így folytatja: „Hallottuk igen illetékes helyről, hogy a régi nyelvművelés »nyelvközpontú« volt, a mostani azonban »emberközpontú«, illetve egy újabb fogalmazás szerint »kommunikációs központú«. E formula nagyon szépen hangzik, de megvallom, bárhogyan forogtom is, nem tudok mögötte elfogadható értelmet találni. A nyelv mindig és mindenkor az embert szolgálta, ember nélkül, társadalom nélkül... értelmét veszti... Tehát minden törekvés, amely a nyelvet óhajtja jobbbá, szebbé, gyakorlatibb és művészbibb célokra alkalmassá tenni, az embert szolgálja, »emberközpontú«, s minden olyan jelenség, amely nem előnyös a nyelvre, az embert károsítja meg... A »nyelvközpontú« működés tehát szükségszerűen »emberközpontú«, s a kettő szembeállítás nem helyes. Hasonlóképpen »nyelvközpontú« és »kommunikációs központú« ugyanazt jelenti.” (Uo.)

Hibáztatja továbbá azt a felfogást, hogy nem a helytelenségeket kell irtani, hanem egyrészt a közönség nyelvi öntudatát, nyelvi, nyelvtani műveltségét kell fejleszteni, másrészt új szavakkal, fordulatokkal kell gazdagítani a nyelvet. Rámutat arra, hogy a nyelvi műveltség fejlesztése „igen távoli eredményekkel kecsegtető feladat” (uo.), a nyelv gazdagítása meg inkább csak az íróktól várható (uo. 610). A nyelvművelésnek vállalnia kell a nyelvoltalmazás feladatát is, és nemcsak helyeselnie, hanem szükség esetén gáncsolnia is kell. Helytelen szerinte az az elgondolás, hogy minden erőfeszítés hasztalan, mert a nyelvművelők nem állhatnak a nyelvfejlődés útjába. A nyelvfejlődést senki sem akarja megállítani,

csupán helyes mederbe kell terelni (uo.). Helytelen továbbá a nyelvművelésnek arra az álláspontra helyezkednie – jelenti ki –, hogy amit a nyelvközösség elfogad, az feltétlenül helyes. Ez nem más, mint a nyelvművelés tagadása (uo. 612).

Lőrincze Lajos *Nyelvművelésünk a viták tükrében* című válaszában (1972) azzal védi az inkább elfogadó, mint megtiltó jellegű nyelvművelést, hogy a vitapartnerek ennek a munkának a feladatát főleg a germanizmusok elleni védekezéssel azonosítják. A nyelv legfőbb feladata nem az, hogy germanizmusmentes legyen, hanem az, hogy minél jobban betöltsse szerepét. Az idegenszerűségek megítélése csak akkor része a nyelvművelő munkának, ha ezek fennakadást okoznak a közlésben. Majd a nyelvszokás kérdését boncolgatva kijelenti a szerző, a lényeges különbség abban van a Bárczi Géza és az ő felfogása között, hogy Bárczi szerint még lehet helytelen az, amit a nyelvközösség befogadott, és küzdeni kell ellene, őszintén azonban a köznyelvet beszélő, nyelvileg műveltek igen nagy többsége által használt nyelvi formákat el kell ismernünk.

A vitába Deme László is bekapcsolódik *A nyelvművelés társadalmi feladatairól* című cikkével (1972). Felhívja a figyelmet arra, hogy napjainkban egyre kevesebb ember tanul a humán iskolák hagyományainak megfelelő módon gondolkodni, vagyis úgy, hogy szöveges formában kapja az ismereteket, és neki szövegalkotás formájában kell róla számot adnia. Előtérbe nyomul a képletekben való ismeretnyújtás és számonkérés, sőt a verbálisan oktatott tantárgyakban is tért hódít a teszt mint számonkérési forma, az pedig nem készíti a tanulót, a felelőt aktív szövegalkotásra. Persze a nyelvtudománynak nem az a feladata, hogy ezeket az arányokat megpróbálja visszaváltoztatni, de küzdenie kell azért, hogy a szövegalkotási kényszer és lehetőség ne szoruljon ki végképp az ismeretnyújtásból és -ellenőrzésből, vagy legalábbis ellensúlyt kell keresnie. Nem elég tehát arra törekedni, hogy – Bárczi Géza szerint – tudomásul vétessünk bizonyos negatívumokat, amelyek a nyelvi eszközök állományában és használatában jelentkeznek. Még kevésbé elég arra törekedni, hogy – Lőrincze Lajos szerint – a nyelv múltját, rendszerét, életét mutassuk be ismeretterjesztő szinten, a nyelvérzék fejlesztésének ügyét így vélvén szolgálni, hanem a használati készséget (mint a gondolatalkotási, -tisztázási, -formálási, -átadási készséget) is kell fejlesztenünk. Nem a nyelvről, hanem a nyelvet kell tanítani. A nyelvművelő munka feladatairól szólva többek között ezt mondja: „A levelező hivatalfőnök, a végzéseket író tanácsi előadó... a lakógyűlés hozzászó-

lója, a cégtábla és az áruhirdetés szövegének megalkotója – mondhatjuk összefoglalóan: az átlagos nyelvhasználó – a mostaninál jóval nagyobb segítséget igényelne mindennapi munkájához. Mert nem tanítottuk meg eléggé a legfontosabbra: a nyelvnek aktív, eleven, hatásos használatára.” (Deme 1972:738–739.) Deme László szerint hiába oltjuk bele a közönségbe a jobb nyelvhasználat igényét, ha nem segítünk neki a megvalósításban. Majd hangsúlyozza: nemcsak a felnőttekre, hanem az iskolásokra is kell gondolnunk, hogy őket már ne működésük közben kelljen nyelvhasználatuk tekintetében feladataikhoz hozzáérlelni. Az anyanyelvi tantárgyak oktatását tehát anyanyelvi neveléssé kell koncentrálni.

A vitából ki kellett szűrniünk, mi az, ami – szerintünk is – elvi alapját képezhetné, vagy kell, hogy képezze az ottani nyelvművelésnek. S mivel abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy mindkét esetben a magyar nyelvről volt szó, nem teljesen magunknak kellett elveket megfogalmaznunk, hanem részben a már ott kipróbált elvek, részben a vita során tett javaslatok alapján – s helyzetünk, szükségleteink ismeretében – aránylag könnyen meghatározhattuk, melyek azok az elvek, amelyek szerint mi is eredményesen működhetünk itt.

Elvmeghatározó munkánkat az a körülmény is megkönnyítette, hogy a vitázók tulajdonképpen nem kizárták, hanem inkább mintegy kiegészítették egymás javaslatait.

Lehetetlen volt meg nem látnunk, hogy tulajdonképpen mindhárom feladatot teljesítenie kell a nyelvművelésnek, ha eredményt akar elérni.

Nekünk, csehszlovákiai magyar nyelvművelőknek még egy nagyon fontos elvi kérdésben kellett döntenünk: mi legyen az alap, amelyre a nyelvhelyesség megítélésében támaszkodnunk kell. Lépten-nyomon találkoztunk nyelvhasználatunkban olyan szavakkal, kifejezésekkel, fordulatokkal stb., amelyek bár magyarul hangzanak el, szerkezeti vagy szóhasználati szempontból mégis idegenek a magyar nyelvtől. Keletkezésüket a szlovák nyelv szerkesztési, illetve szóhasználati szabályainak a magyar nyelvben való alkalmazásával magyarázhatjuk. Különösen sok problémát okoz a terminológia: a magyar szaknyelvek ismeretének hiányában nagyon gyakran egyszerűen magyarra fordítják a szlovák műszókat, nem is mindig egységesen. A nyelvhasználatnak ilyen más, sőt nálunk sem teljesen egységes irányban fejlődése előbb-utóbb veszélyeztetné a zavarmentes kommunikációt. Ezt a tényt szem előtt tartva, leghelyesebbnek látszott, ha a nyelvhasználat kérdésében a művelt magyar köznyelvet tekintjük alapnak. A magyar nyelvművelés eddigi elveinek, valamint a vitában megnyilvánuló véleményeknek az elemzése és összegzése alap-

ján a csehszlovákiai magyar nyelvművelés elveit nagyon tömören a következőképpen fogalmaztuk meg:

1. A csehszlovákiai magyar nyelvművelésnek arra kell törekednie, hogy

a) a magyar nyelv rendszerének és törvényeinek megismertetésével,

b) a nyelvhasználati készség fejlesztésével egyre magasabb szintre emelje a csehszlovákiai magyarok nyelvi műveltségét.

2. Állandóan figyelemmel kell kísérnie a nyelv fejlődését és használatát: segítenie kell a pozitív jelenségek elterjedését, amelyek a nyelvnek hasznára vannak, gazdagodását elősegítik; szüntelen harcot kell folytatnia a negatív jelenségek ellen, amelyek a nyelvnek kárára vannak, függetlenül attól, kik és milyen széles körben használják őket.

3. A nyelvhasználat kérdésében a művelt magyar köznyelvet (*köznyelven* nemcsak az irodalmi nyelv beszélt változatát, hanem az egész egységes, közös, normának tekinthető belső nyelvtípust, ennek mind írott, mind beszélt megjelenési formáját értve), a nyelvhelyesség megítélésének kérdésében pedig a magyar nyelvtudományi kutatás eredményeit kell alapnak tekintenie.

4. Szüntelenül vizsgálnia kell a magyar nyelv csehszlovákiai használatának állapotát, s az arra illetékesek bevonásával segítenie kell a lemaradást mutató belső nyelvtípus, stíluszint, stílusréteg vagy csoportnyelvi szókészlet fejlesztésében.

Most visszaugrunk a jelenbe, de egy pillanatig még az egyetemes magyar nyelvművelés elveinél maradunk. Tavalyelőtt, 1992 októberében nyelvművelő konferenciát rendeztek Budapesten, amelyre a határokon túli nyelvművelőket is meghívták, mert a kisebbségi nyelvművelés problémáival is foglalkoztak. Ezen a konferencián hirdette meg Grétsy László a *nemzetközpointú nyelvművelés* elvét. Hogy miért volt erre szükség? A kérdésre adott válasznak egyúttal a nyelvművelés közelmúltbeli történetét és felvetődő problémáit is tartalmaznia kell. Csak ezeknek az ismeretében érthetjük meg a magyarországi nyelvművelés vezető tényezőinek lépését.

Említettem, hogy a nyelvművelők is fejlődnek, változnak a nézeteik stb., elvégre maga a nyelv is változik. Szó volt arról is, hogy az ösztönös nyelvművelést a tervszerű és elvszerű nyelvművelés váltotta fel nálunk is: elveket határoztunk meg. Fő alapelvünknek azonban ezt tartottuk: „egy magyar nyelv van, a közös magyar nyelv, s ennek köz- és irodalmi nyelvi formája a norma, a követendő nyelvi eszmény” (Jakab 1983:180). Hogy a normául szolgáló magyar nyelvváltozatot – vagy Benkő Loránd

kifejezését használva: belső nyelvtípust – ki minek nevezi, az felfogás kérdése. Én a *művelt köznyelv* vagy *választékos köznyelv* kifejezéseket használtam rá többször. Deme László a *magyar standard* kifejezést részesítette előnyben; az utóbbi időben többen használják a *sztenderd* angolos ejtésű alakot, de sokan nevezik meg – köztük már az utóbbi időben magam is – egyszerűen a *standard* szóval. Ez azt mutatja, hogy közben a terminológia is változik.

Az utóbbi évtizedekben egyre több szó esett a *regionális köznyelvekről*. Ezek azok a nyelvváltozatok, amelyek a nyelvjárások és a művelt köznyelv (vagy egyetemes magyar standard) között helyezkednek el. Tudjuk, hogy léteznek ilyen közbülső változatok, azok használják őket, akiknek beszédében keverednek a köznyelvi elemek a nyelvjárásiakkal, tehát már nem anyanyelvjárásuk neológ változatát használják, de még nem is a választékos köznyelvet (standardot). Valójában keveset tudunk még erről a változatról, s eltérőek a vélemények a mibenlétéről is. Egyes jelentős magyar nyelvészek (többek között Deme László, Kiss Jenő, Sebestyén Árpád) nem is tartják belső nyelvtípus értékű változatnak, csak a köznyelv regionális használatát értik a *regionális köznyelv* kifejezésen. A magyarban gyakran nevezük *nyelvnek* azokat a változatokat is, amelyek nem belső nyelvtípus értékűek, tehát nem mutatnak eltérést egymástól mind szóképzleti, mind pedig grammatikai tekintetben a Benkő Loránd által felállított követelmény alapján (Benkő 1960b:32). *Köznyelv, irodalmi nyelv, tájnyelv, szaknyelv, szalonnyelv, tolvajnyelv, hivatalos nyelv, beszélt nyelv, írott nyelv*, és még sorolhatnánk a nyelvnek nevezett, egymástól lényegesen különböző változatokat, sőt nyelvhasználati formákat, amelyeket legtöbbször a nagyon praktikus, de mindent egybeeső *nyelvváltozat* általános megnevezés alatt csoportosítanak. Hogy belső nyelvtípus értékűek-e a regionális köznyelvek, vagy sem, arra nézve tehát nincs megegyezés, mindenki a felfogása szerint minősíti őket. Nem merném határozottan állítani, hogy nem azoknak van igazuk, akik csupán a köznyelv (standard) regionális használatát látják bennük, de én magam azért tartom őket belső nyelvtípus értékűnek, mert például nálunk Szlovákiában még a szlovák hatás is velejárója a regionalizmusnak, s maga ez az idegen hatás sem tisztán szóképzleti, hanem már bizonyos mértékig grammatikai jellegű (gondoljunk a szlovákos tükröszerkezetekre!). Csak egy alaposabb vizsgálat döntheti majd el megnyugtatóan ezt a kérdést. A *magyar nyelv szlovákiai változatai* című cikkemben még 1989-ben három regionális köznyelvet különböztettem meg a szlovákiai magyarlakta területen, a három magyar nyelvjárásunkból mint alpból

kifejlődött, de a szlovák hatással mint egy másfajta regionalizmussal is bővülő nyelvváltozatot vagy – ha úgy tetszik – belső nyelvtípust. Ezeket így neveztem: *szlovákiai* – ezen belül – *palóc vidéki, északkeleti, csallóközi regionális köznyelv* (Jakab 1989:145–146).

Soha nem tettem egyenlőségelet a nyelvjárásiasság és a szlovák hatás közé. A szlovakizmusokat Deme Lászlóhoz hasonlóan csak nyelvhasználati hibának, nem nyelvi jelenségnek tekintettem. Igyekeztem – másokkal együtt – megakadályozni, hogy ezek nyelvi jelenséggé váljanak. De – sajnos – a szlovakizmus attól még nem tűnik el, hogy harcolunk ellene; bár a régiek száma megfogyatkozhat, újabbak is keletkeznek. Így magam is elfogadtam a differenciálás elvét ebben a tekintetben is. Nyelvművelésünk már régebben ezt az elvet vallotta és alkalmazta más nyelvhasználati jelenségek esetében (még akkor is, ha egyesek ezt nem vették észre): aszerint minősítettünk hibásnak vagy helyesnek egy-egy jelenséget, hogy hol, milyen rétegben, társadalmi használati körben stb. fordult elő; volt-e ott funkciója, vagy nem. A szlovakizmusokat azonban külön kezeltük jó ideig: ezeknek nem adtunk polgárjogot. Nyelvművelésünk azonban az utóbbi időben ebben a kérdésben is differenciálni igyekszik: ha a regionális köznyelv szintjén találkozunk a szlovakizmussal – tehát a szóbeli nyelvhasználat alacsonyabb szintjén, baráti beszélgetésekben, otthoni társalgásban stb. –, nem bíráljuk, nem tekintjük hibának, de sohasem sülyedhetünk le annyira, hogy a választékos köznyelv vagy magyar standard használatában – tehát a sajtóban, rádióban, a tudomány nyelvében, az iskolai oktatásban, egyszóval, ahol nem stílusesszövegként fordul elő –, akár az írott nyelvi formában, akár élőszóbeli megnyilatkozásokban elfogadjuk, ne tekintsük nemkívánatos elemnek, jelenségnek. Ezért lepett meg bennünket Tolcsvai Nagy Gábor cikke a *Regio* című folyóirat 1991/3. számában *A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben* címmel [kötetünk első tanulmánya – *A szerkesztők*]. A szerző arra az álláspontra helyezkedett, hogy a határon túli magyaroknak nem kellene a magyarországi normákhoz igazodniuk, vagyis a nyelvi önállóság gondolatát propagálja. Öncsonkításnak tartaná, ha a regionális sajátosságokat, a táji változatokat, de a különböző kétnyelvű helyzetekből, a más-más kultúrákkal való érintkezésből eredő nyelvi formákat kiiktatnánk hagyományainkból. Sajnos a példái nem a mi helyzetünket tükrözik, így analóg példaként nem fogadhatók el. A konferencián feltettem neki a kérdést: azzal, hogy nagyvonalúan és jóindulatúan nyelvi önállóságra „ítél” bennünket egy regionális köznyelvvvel, vajon nem éppen a provincializálódás veszélyének teszi-e ki a kisebbségeket az öntudatuk és önbizalmuk vélt

visszaadása helyett? Hiszen a regionális jegyek megőrzéséért a köznyelv kifejlesztéséről és minél szélesebb körben való elterjesztéséről kellene lemondanunk, ha nem igazodnánk a magyarországi normához. Kétségtelen, minden más nyelv pozitívan hathat a magyar nyelvre, de kétlem, hogy abból a sok nemkívánatos hatásból, amely minket ér, előnye, nem pedig hátránya származnék a magyar nyelvnek. Olyan intenzív ez a hatás, hogy éppen azt segítené elő, amitől tartunk: a nyelv különfejlődését, deformálódását, noha néhány nyelvész kétségbe vonja ezt. Nyelv-művelésünk már számol a regionalizmussal, tudjuk, hogy ennek egyik jellemzője nálunk a szlovák hatás, amely a jelenlegi körülmények között nem szüntethető meg. A nyelvjárások és a regionális köznyelv szintjén ezt kénytelenek vagyunk megtűrni. De a köznyelvben nem tolerálhatjuk a megjelenését. Sőt a nyelv-művelésnek még az alsóbb szinteken is van feladata, tennivalója. (Erről bővebben később!) Tolcsvai Nagy Gábornak tehát sem a nyelv-művelő konferencián, sem az *Új Szóban* közölt cikkekben nem mondhattam mást, mint azt, hogy nem egy, hanem három regionális köznyelvünk van. A három ugyanis ez esetben kevesebb, mint az egy. Kisebbséggel jár, mert fölöttünk ott van az egyetemes magyar standard, amelynek megerősítéséről nem mondhatunk le. Ha a szerzőre hallgatva egyet fogadnánk el, vajon melyik lehetne az? Ha a szlovák hatásban nincs is nagy különbség a három között, nyelvjárási tekintetben bizony van. Vagy – ne tekintsék ezt profanizálásnak, hanem inkább szemléltetésnek! – az *egy Isten három személyben* teológiai elv alapján oldanánk meg ezt a nyelvelméleti kérdést? A három regionális köznyelvet egynek tekintenénk? S ezek a magyar köznyelv, magyar standard helyettesítőjévé válnának? Egyszóval a kisebbségi magyarságnak még a közös nyelvtől, belső nyelvtípustól is elszakadva, meg kellene elégednie egy alacsonyabb szintű standarddal? Ezért volt szükség arra, hogy a nyelv-művelő konferencián meghirdessék a *nemzetközpontú nyelv-művelés* elvét.

Egyébként elkerülte Tolcsvai Nagy Gábor figyelmét, hogy az említett *Nyelvőr*-cikkemben a választékos köznyelvről ezt írom: „Művelt köznyelven nem feltétlenül a köznyelv »steril«, »színtelen-szagtalan« – vagyis teljesen jellegtelen – változatát értem – nálunk ilyen aligha képzelhető el –; ide tartozónak vélem azt a változatát is, amelyen még a nyelvjárás színei-ízei kismértékben érezhetők, s az idegen hatás sem jelentkezik benne feltűnő mértékben.” (1989:145.)

Sajnos Tolcsvai Nagy Gábornak ebben a kérdésben követője is akadt nálunk Lanstyák István személyében. Amikor a pozsonyi magyar tanszék-

re került, tagadta a nyelvművelésnek még a létjogosultságát is; s az egyetemi tantárgyak között is kifogásolta a nyelvművelést, mondván, hogy ott a nyelvtan meg a stilisztika, nincs szükség a nyelvművelésre. (Azt csak mellékesen említem meg, hogy a középiskolák tantervében a nyelvtan mellett elég sok a nyelvhelyességi és helyesírási tananyag, aki meg szerkesztőségben, kiadóban talál munkát, az szintén nem nélkülözheti ezt a nyelvművelés keretébe tartozó tananyagot.) Fejlődésnek tekintjük nála, hogy egy idő után maga is gyakorlati módon részt vesz a nyelvművelő munkában (például a rádió magyar nyelvű adásának *Anyanyelvünk* című programjában havonként olvassák fel írását), s több elméleti cikket írt már a nyelvművelés témaköréből. Akik az *Irodalmi Szemlét* olvassák, azok az utóbbi időben három cikkével is találkozhattak [kötetünkben mindhárom szerepel – *A szerkesztők*] a következő címen: *Nyelvművelésünk vétségei és kétségei; Álom és valóság között; Kétnyelvűség és nemzeti nyelv*. Nem elemezhetem itt részletesen a szerző állításait, és nem áll szándékomban külön írásban sem reagálni rájuk – néhány dologra talán már válaszoltam is itt, nem közvetlen módon –, csupán egy-két megjegyzését szeretném érinteni.

A szerző elemzi az egyetemes magyar és az itteni nyelvművelést, természetesen csak a rendelkezésére álló adatok, írások alapján. A személyes tapasztalat hiányában. Megállapításai olykor helytállóak, máskor kifogásolhatók. Azt csak megállapítani lehet – a nyelvművelőkön számon kérni nem –, hogy az ötvenes években – nyilván ideológiai hatásra – nem differenciáltak a nyelvhasználati helyzetek alapján a nyelvi jelenségek megítélésében, hanem mindent a választékos köznyelv követelményeihez viszonyítottak (egységesülő társadalom: egységesülő nyelv). Mi, az itteniek, valóban „importáltuk” a módszereket.

Nem érvényesítettük cikkeinkben a szociolingvisztikai szempontokat; csak megemlíjtük, hogy hol hallottuk a témául szolgáló jelenséget. Abban a néhány, áttekintést nyújtó cikkben, amelyet írtam, ilyen szempontokat is figyelembe vettem (a pedagógusok, diákok, műszaki értelmiségiek nyelvhasználatát jellemeztem), de a másfél-két gépelt oldalas cikkekben, ötperces rádióadásokban – mint ezt a szerző is elismeri – nem volt erre lehetőség. De más okokból is mellőztük ilyenkor a szociolingvisztikai szempontot: mint említettem már, régi és következetesen megvalósított módszertani elvünk volt az, amelyet Deme László így fogalmaz meg a Lanstyák István első két cikke után megjelent *Kétség és remény közt* című írásában az *Irodalmi Szemlében* [lásd e kötetben is]: „Úgy látom, egyesek azt hiszik: tudományt csinálnak ily módon; hangosan döngetve a nyitott

kapu félfáját. Mert ami a beszélőt illeti, éppen negyven évvel ezelőtt, még a nyelvművelés újraindulásakor így rögzítettük: nem a hibázó ellen kell küzdenünk, hanem a hiba ellen, a hibázót is bevonva, hiszen őt kell »elkövetőből« elkerülővé tenni.” Ezt a módszertani elvet nemigen hangsúlyoztuk írásainkban; ez érthető, hiszen nem az olvasónak szólt. De tartottuk hozzá magunkat. Más kérdés, hogy „belső” tárgyalásainkon, módszertani megbeszéléseinken – valamikor voltak ilyenek – hangsúlyoztuk, sőt tervekből, jegyzőkönyvekben is rögzítettük. Ebből a tényből – vagyis a hibaelkövető „káderezésének” „elhanyagolásából” – egy másik érvünk következik: a vétkességnek a tudata (a büntudat érzése), amelyet Tolcsvai Nagy Gábor csak esetlegességgént említ, de amelyről Lanstyák István már mint valóságról szól, hogyan jelenhetett meg a beszélőben, ha személyre szólóan senkinek, általánosságban azonban mindenkinek szólt a cikk mondanivalója? Nem hiszem, hogy Lanstyák István egyetlenegy konkrét személyt is tudna említeni, akiben a neki címzett cikk hatására gátlások keletkeztek volna anyanyelve használatát illetően. De nincs itt valami ellentmondás, hogy egyrészt hibáztatja a szerző a nyelvművelőket: a hibaelkövetőkről alig mondanak valamit, másrészt azt állítja, hogy „a beszélőkben nemcsak a *vétkesség* tudata jelent meg (sic!) [J. I. beszúrása], hanem a saját nyelvi képességeikben való *kétkedés* is”. Szerencsére – néha tréfásan azt mondom: sajnos – nekem másmilyenek a tapasztalataim. Ha lapokról van szó, olykor (nem mindig!) megemlítjük a lap címét, amelyben a hiba nyomdafestéket látott, de a szerző nevét ez esetben sem. Egyetlenegyszer sem tapasztaltam, hogy a hibát elkövető szerző magára ismert volna a cikkben. Egyrészt nem mindegyik munkatárs olvassa el a nyelvművelő cikkeket. S ha olvassa is, hetek távlatából már nem ismer magára. Azt hiszi, a kollégája követte el a hibát. Kedves beszélőföltők, aggodalomra tehát semmi – *remény!*

Nem akarom értékelni Lanstyák István cikkeit; megtette ezt röviden és az írások értékének megfelelően Deme László. Én legfeljebb csatlakozhatok a következő megállapításához: „...ha a nagy nekigyürkőzéssel halommá emelt kásahegyen átrágtuk magunkat négy folytatásban, végül is ez a szállóige jut eszünkbe: »Vajúdnak a hegyek, és szülnék – egeret.«” Deme László csak a négy folytatást olvashatta, de én már az ötödiket (a harmadik cikket) is. Utána nem tudtam, mit gondoljak a szerzőről. Ugyanis még az első két cikkben szükségesnek tartja a magyar standardot; többek között ezt írja: „A tömegtájékoztató eszközök, a nagy nyilvánosság, a művelt emberek által való használat a magyar standardnak továbbra is biztosítja a szükséges *tekintélyt*, s eredményezi... a kétnyelvű

nyelvváltozatba való spontán behatolását standard nyelvváltozat oktatásánál.” [Az idézet második fele az eredeti cikkben (értelemszerűen) így szól: „...a standard elemeinek a kétnyelvű változatba való spontán behatolását” – *A szerkesztők.*] Sőt még a harmadik cikkének elején is így nyilatkozik: „A standard nyelvváltozat oktatásának különleges jelentősége van az *anyaország határain kívül*”, de egy pár lappal odább ezt olvashatjuk: „...a kétnyelvű közösségben élő diákoktól sem szabad elvárni, hogy megtagadják anyanyelvüket, a mindennapi élethelyzetben beszállt kontaktusváltozatot, hanem ennek *megtartásával* kell őket a magyarországi standard »belföldiesült változatának«⁷ megtanulására ösztönözni.” Ha gyanút fog az olvasó, aki nem tudja, hogy tulajdonképpen mit is kell megtanulnia a szlovákiai magyar diáknak: a magyarországi standardot-e vagy annak zárójelben feltüntetett „belföldiesült változatát”, s megnézi, mi van a 7-es mutatószámmal jelzett jegyzetben, megdöbben: „A magyarországi standard »belföldiesült« változata az ún. *szlovákiai magyar standard*. Ezt semmiképpen sem kell valamiféle külön nyelvként vagy abba az irányba mutató alakulatként felfogni, hanem olyan változatként, amely a *legmesszebbmenőkig azonos a magyarországi standarddal*, csupán abban különbözik tőle, hogy... szerves részét képezik bizonyos kontaktusjelenségek, mindenekelőtt a szókincs területén (például *alapiskola* ’általános iskola’, *iskolázás* ’tanfolyam’, *anyasági segély* ’gyermekgondozási segély’ stb.). A szlovákiai magyar beszélők anyanyelvének kontaktusjelenségei közül egyébként csak *elenyészően kevés része a szlovákiai magyar standardnak*. Hogy pontosan melyek azok, annak tisztázása a jövő nyelvtervezőire vár.”

Míntha nem is az egér, hanem kígyó született volna a hegyek vajúdásából. Mindenesetre a szülés nemcsak nagy vajúdással, hanem elég alattomosan is ment végbe. Néhány dolgot persze nem értek, illetve néhány megjegyzésem még volna. 1. Ha van magyar standard, miért van szükség szlovákiai magyar standardra, különösen, ha ez nem is másik nyelv (belső nyelvtípus), ahogyan állítja? 2. Másik belső nyelvtípus nem is lehetne, ha mindenekelőtt a szókészlet területén különbözik a magyar standardtól (bár a *mindenekelőtt* határozószó nagyon gyanús). 3. Ha a specifikus fogalmainkat jelölő szavak hovatartozása izgatja a szerzőt, ezek – de csakis ezek! – nyugodtan lehetnének a magyar standard szókészletének kiegészítő elemei anélkül, hogy miattuk egy szükségtelen belső nyelvtípust hoznánk létre, amelynek létezése nagyon veszélyes lehetne. 4. Mivel ez az eset és a módszer is azt bizonyítja, hogy a szerző célja a szlovákiai magyar standardnak mindenáron való „megszülése”,

félő, hogy rövid idő elteltével a szlovákiai magyar regionális köznyelvek „lépnek elő” szlovákiai magyar standarddá, vagyis elszabadul a pokol: az ezekben polgárjogot nyert jelenségek elismert, befogadott jelenségei lesznek a szlovákiai magyar standardnak is. 5. Most már értem a szerzőnek azt a – már kivitelezhetőség szempontjából is – naivnak tűnő javaslatát, hogy a legközelebbi értelmező kéziszótárban helyet kapjanak a különböző országok (utódállamok) magyar kisebbségeinek regionalizmusai is, amelyek „részei a *regionális standardnak*”. Ezzel kapcsolatban azonban volna egy kérdésem: melyik magyar nyelvre fogunk majd fordítani? 6. Lanstyák István és társai nem tartják reális veszélynek a nyelvi különfejlődést az utódállamok magyarsága esetében. Most már én sem annyira a *különfejlődéstől*, mint inkább a *különfejlesztéstől* tartok.

Ennek a felfogásnak kétségtelenül van egy igen nagy előnye. Ha ugyanis minden, eddig hibának tartott jelenséget szentesítünk, akkor nem lesz hiba, nem lesz mi ellen küzdenünk. Így nem lesz szükség nyelvművelésre sem. Lanstyák István így jutott el tehát a nyelvművelés létjogosultságának tagadásától – a nyelvművelés létjogosultságának tagadásáig.

Valószínű, a szerzőnek ezzel a felfogásával magyarázható, hogy amikor (talán!) még tolerálta a magyar standard itteni létezését, szinte csak erre szorította le, erre korlátozta a nyelvművelés hatókörét, tevékenységének területét. Ezt írja: „*A nyelvművelés csakis a standard nyelvváltozat alakítását tűzheti ki magának célul:* vagyis csak olyan beszédhelyzetekben elhangzott szövegeket van joga bírálni, amelyekben a standard nyelvváltozat használata a helyénvaló... Ami azonban a fenti szférákon kívül esik – tehát a magánérintkezés széles tartományai, az értelmiségiek közötti – nem nyilvánosság előtt zajló – beszélgetéseket is beleértve, *az közvetlenül nem tartozhat a nyelvművelés illetékességi körébe.*” Ezekkel a szigorú szavakkal szinte megtiltja a nyelvművelésnek, hogy a regionális köznyelveket vagy a nyelvjárásokat használókkal foglalkozzék. Semmiképpen nem érthetünk egyet ezzel a kategorikus fogalmazással. Azzal, hogy ne *bírálja* a nyelvművelés a standardon kívül eső nyelvhasználati jelenségeket, egyetértünk. De hogy ne is *alakítsa őket*, ne segítse a nyelvi ismeretterjesztés szintjén se az embereket – természetesen kellő tapintattal és elfogadható módszerekkel –, azzal nem érthetünk és nem is értünk egyet. Elvégre minden belső nyelvtípus használójának joga van nyelvi műveltsége fejlesztéséhez, s joggal várja el a nyelvműveléstől, hogy segítségére legyen ebben. És nyelvművelésünk ezt a segítséget meg is adja mindenkinek.

Mindezek után mit mondhatok nyelvművelésünk jövőjéről? Azt, hogy

jövőbeli tevékenységünk nemcsak a nyelvi ismeretek terjesztése lesz, s nemcsak a hibás nyelvi-nyelvhasználati jelenségek elleni harc, hanem küzdelem a magukat nyelvelméleti szakértőknek kikiáltó szobatudósokkal is, akiknek fontosabbak a maguk kiagyalta elméletek, mint anyanyelvük fennmaradásának ügye. Akik az őket körülvevő könyvektől nem látják a rideg, fenyegető valóságot. De a nyelvművelés – sőt most már a *nyelvvédelem* – nemcsak a nyelvművelők ügye, hanem az önké is, mindnyájunké. Elvégre mindnyájunk anyanyelvéről van szó. Önöknek is joguk van tehát nyilatkozni: vállalják-e a kísérleti nyúl szerepét, kétes kimenetelű vagy talán nagyon is előre látható sorsát.

Irodalmi Szemle, 1994, 4. 46–57.